

משנה תורה של הר"י קאפח*

רצון ערוסי

זה עתה הסתיים מפעלו הכביר של הר"י קאפח, הוצאת משנה תורה להרמב"ם, מוגה ומבואר. משנה תורה להרמב"ם הידוע בשם היד (=ארבעה עשר) החזקה, בהוצאתו של הר"י קאפח היה לעשרים וארבעה כרכים, כמניין ספרי התנ"ך. הספרים יצאו לאור על ידי מכון מש"ה (מכון לחקר משנת הרמב"ם), קריית אונו, מייסודה של הליכות עם ישראל'. בשני דברים מתייחד מפעלו של הר"י קאפח על משנה תורה להרמב"ם - בהגהה ובביאור - ובהם נעמוד על דרכו הייחודית של הר"י קאפח.

א. ההגהה

כידוע, לא שרד כתב ידו של הרמב"ם על משנה תורה, כפי ששרד כתב ידו על פירושו המשנה (אשר יצא לאור בידי הר"י קאפח בתרגומו שלו). רק שספרו היסודי של הרמב"ם, משנה תורה, שהכל ממשמשים בו, הפך להיות, לצערנו, לספר שכמה נוסחאות נשתבשו בו, ולכן הר"י קאפח שינס מותניו והגיהו היטב, תוך מגמה שיהיה בפנינו משנה תורה, שיש להניח, שהוא יצא מתחת ידי הרמב"ם. הר"י קאפח בדק במספר כתבי יד מעולים מתימן.

מדוע דווקא כתבי יד של יהודי תימן?

לדעת הר"י קאפח, כתבי יד אלו הם היותר מדויקים ומהימנים. להלן נימוקיו:

מסורת בידי יהודי תימן, שכבר בחיי הרמב"ם, שלחו יהודי תימן לבלרים מומחים למצרים להעתיק להם את ספרי הרמב"ם מתוך כתב ידו. מפעם לפעם הם שלחו לעדכן ולהגיה את ספריהם על פי תיקוניו והשלמותיו האחרונים של הרמב"ם ועד אחרוני אחרונים. יהודי תימן, חכמיהם וסופריהם הם שמרנים מאוד בכלל, ובפרט כשהם העתיקו ספרי קודש, ועל אחת כמה וכמה, כשהעתיקו את ספריו של הרמב"ם, שהיה נערץ עליהם. הם לא שלחו יד כדי לתקן או להגיה את דברי הרמב"ם, לפי הבנתם, כפי שעשו זאת מעתיקים אחרים.

אולם, לעניות דעתי, הר"י קאפח קיצר לצורכנו בביאור נימוקיו, כדרכו בקודש, במקום שהיה לו להאריך, ולכן אוסיף על דבריו, כיהודה ועוד לקרא. יהודי תימן העתיקו את דברי הרמב"ם במשנה תורה, לא כאנשים שהם זרים לספר, או כאנשים ששימושם בספר משנה תורה הוא שימוש מזדמן לצורך עיון, אלא יהודי תימן השתמשו במשנה תורה שימוש של

* דברים אלה, נשא הרב בכנס לגומרה של תורה, לכבוד הרב יוסף קאפח שנערך בירושלים, חוה"מ פסח תשנ"ז.

קבע, כיוון שהם פסקו הלכה למעשה מתוך ספריו. זאת ועוד, הם שיננו את משנה תורה להרמב"ם, כדרך שהם שיננו ומשננים עד היום את שישה סדרי משנה. זו באמת היתה כוונתו של הרמב"ם, כשחיבר את משנה תורה, שהרי הוא חיברו בלשון המשנה, וקראו משנה תורה, כדי שישננוהו תדיר כמו את המשנה, ולכן האפשרות שהסופרים מתימן ישגו בדברי הרמב"ם היתה קלושה. מה שאין כן סופרים בני עדות אחרות, שספר משנה תורה להרמב"ם לא היה אצלם ספר ששיננו בו תדיר.

לכן הכרעתו זו של הר"י קאפח להעדיף את כתבי היד של יהודי תימן בדין יסודה, ויש לסייעו מדברי החזון אי"ש (עירובין, סז [ג], יב), שהתייחס בספקנות לפירוש רבנו חננאל שראה אור בדפוס ראם. כי לדעת החזון אי"ש קיים ספק, עד כמה ניתן לסמוך על ספרים עתיקים, שיוצאים לאור בעת החדשה. זאת משום שהאפשרות שהמעתיקים טעו, היא בדרך כלל גדולה, ובייחוד בספרים שהמסורה עליהם נפסקה. מה שאין כן בספרים שהמסורה עליהם נמשכה, ובכל הדורות שקדו חכמים בהם, והנוסחאות שלהם הן יותר בנות סמך, ואף על פי שלגבי ספקותיו של החזון אי"ש על ספרים עתיקים שיצאו לאור מחדש, לאחר ששנים רבות לא עסקו בהם, היו שמיתנו את אותם ספקות. מדברי החזון אי"ש נוכח ללמוד, שיש לתת עדיפות לכתבי יד של ספר כמו משנה תורה להרמב"ם, שהמסורה לגביה נמשכה תדיר, שמעתיקיהם היו מאלו שעסקו תדיר בספר, על פני כתבי יד או בדפוסים של מעתיקים, שלא עסקו תדיר בספר, שהרי לגבי מעתיקים, שלא עסקו תדיר בספר, אפשרות הטעויות גדולה יותר.

ב. ביאור משנה תורה להרמב"ם

בעניין זה יש לומר, שעד פ"ה נכתבו ונדפסו מאות חיבורים, שמפרשים את דברי הרמב"ם במשנה תורה, ואם כן, במה מתייחד ביאורו של הר"י קאפח?

1. הרמב"ם הוא המפרש של הרמב"ם

הר"י קאפח בביאורו נותן זכות קדימה ועדיפות עליונה לדברי הרמב"ם ממקורותיו השונים, כדי לבאר את דבריו במקום אחר, בבחינת דברי תורה עניים במקום אחד, ועשירים במקום אחר.

לכן בכל הלכה הר"י קאפח מביא בראשונה את דברי הרמב"ם ממקורות אחרים שיכולים לפרש או להאיר את אותה הלכה, פירוש המשנה להרמב"ם, דבריו במקורות אחרים במשנה תורה, תשובותיו, דבריו מאיגרותיו ממורה נבוכים או מכתבי הרפואה, ובאמת התברר שהיו מגדולי המפרשים הקלאסיים של הרמב"ם, שלא טרחו לעיין בפירוש המשנה, או שלא ידעו ערבית, ונאלצו להסביר את דברי הרמב"ם לפי הבנתם, ולא תמיד הם כיוונו לדעתו של הרמב"ם.

זאת ועוד, אותם מפרשים לא פעם פירשו את דברי הרמב"ם על שיטות פרשניות אחרות, שהן מפורסמות, אבל מבלי שהבחינו ממקורות אחרים של הרמב"ם, שלהרמב"ם יש שיטה

ייחודית. ואילו הר"י קאפח גילה נאמנות לשיטתו זו, לתת עדיפות בפירוש דברי הרמב"ם לדבריו ממקורות אחרים, אף שהפירוש המתקבל הוא לא שגרתו. הנה לדוגמה בעניין ספירת העומר. היה מקובל להסביר את שיטת הרמב"ם בהלכות תמידין ומוספין (ז, כב-כה), שאם לא ספר בלילה, סופר ביום בברכה. עיין דברי מהרי"ץ, גדול חכמי תימן במאה ה-18, בשו"ת פעולת צדיק, והר"י קאפח בפירושו, שם, מהדורת מכון מש"ה, אות כט, גילה תגלית חשובה, תשובה של הרמב"ם, שטרם ראתה אור ואשר ממנה משתמע, ששיטת הרמב"ם בעניין זה היא ייחודית, לפיה, מי שלא ספר לא בלילה ולא ביום, בכל זאת סופר בשאר הימים בברכה, אלא שבסוף הספירה לא יאמר שבע שבתות תמימות, כי לדידו אינן תמימות. אבל לדעת הרמב"ם, צריך לספור בברכה רק בלילה. ואם לא ספר בלילה, סופר ביום בלי ברכה, אף על פי שכאמור, הוא ימשיך לספור בשאר הימים בברכה. מובן שהר"י קאפח בחר בדברי הרמב"ם בתשובתו, אף על פי שהורגלנו שנים רבות, לפרש אחרת את דברי הרמב"ם.

2. פירוש פשטי ואלבא דהלכתא

הר"י קאפח נתן עדיפות לפירושים, שהם על דרך הפשט ולא על דרך הפלפול, ושהם נאמרו הלכה למעשה. מבחינה זו הוא זיכה אותנו בפירושים של חכמי תימן ובפירושו שלו, שטרם ראו אור, ואותם פירושים הם פשטיים והם אלבא דהלכתא, וזאת משום שחכמי תימן מאז ומתמיד לא עסקו בפלפול. הם עסקו במשנה תורה של הרמב"ם כספר פסקים, שעל פיו נהגו הלכה למעשה. אין ספק, שמבחינה זו עדיפים פירושים אלו על פירושים שנאמרו על דרך הפלפול, או אפילו שלא דרך הפלפול, אבל שלא מתוך כוונת פסק, מפני שאחריות המפרש על אמיתות פירושו, במקרה זה, היא נמוכה. מה שאין כן פירושו של חכם שנאמר מתוך ידיעה, שעל פי פירושו ינהגו הלכה למעשה, שאחריותו על אמיתות פירושו, היא גדולה ביותר.

3. הריאליה של משנה תורה

כמו חכמי תימן האחרים, הר"י קאפח, שהיה תלמיד חכמים מובהק, הכיר את מציאות החיים היהודיים שהייתה בתימן. מציאות חיים שתואמת מאוד את מציאות החיים שהייתה בזמן חכמי המשנה והתלמוד, ואשר את דבריהם העתיק הרמב"ם להלכה במשנה תורה. לבד מזאת, הר"י קאפח מייצג בצורה מובהקת את המודל של תורה ועבודה ותורה ודרך ארץ, ולבד מהשכלתו הכללית הרחבה, ידיו רב לו בחיי המעשה, הוא צורף במקצועו, הכיר את עיבוד העורות, עסק לא אחת בצעירותו בניתוח בעלי חיים, ועוד. לכן הר"י קאפח בפירושו נתן עדיפות קודם כל לקביעת המציאות, ואחר כך לביאור ההלכה ולקביעתה, והוא נאמן בעניין זה לדברי הרמב"ם במורה נבוכים (ח"א, עא), ש"אין המציאות נמשכת אחר הסברות, אלא הסברות הנכונות נמשכות אחר המציאות", כפי שכתב הר"י קאפח, בשעה שניגש לבאר את שיטת הרמב"ם בעניין חימום המתכות בשבת. הרמב"ם פסק, שחימום מתכות בשבת חייבים מדין מבשל, לעומת חימום הברזל בשבת כדי לצרפו במים שחייבים מדין מבעיר; שמחמם מתכות, מגמתו היא ריפוי, כדי לתקנם

ולעבדם; ואילו בחימום הברזל, שנקרא פלדה, המטרה היא צירופו במים וחימומו - הבאתו למצב של ברזל לוחט היא התכלית, ולכן חייב משום מבעיר. אחרי שביאר את דברי הרמב"ם והתאמתם למקורות, בהשוואה להתחבטות הפוסקים והמפרשים השונים, הוא סיכם וכתב: "ואילו לא עסקתי בנפחות אלא כדי להבין דברי רבנו, דיי".

4. ילקוט פירושים

בצד פירושו שלו ושל חכמי תימן הביא הרמב"ם את פירושיהם של המפרשים המפורסמים, של הרמב"ם וכן עוד מפרשים, שהם אוסף של למעלה משלוש מאות פירושים.

ילקוט זה של מפרשים יש לו חשיבות, שכן יוכל הקורא לעסוק גם בפירושים המקובלים, ויוכל להעיף מבט על מפרשים, שאינם בהישג כל אדם וליהנות מפירושיהם. לבד מזאת, כל מי שירצה לערוך השוואה בין שלל הפירושים, יוכל לעשות זאת. אך יש לומר, שבדרך כזו הקורא נפעם מהמקום המרכזי שחכמי ישראל נתנו לדברי הרמב"ם במשנה תורה, עד כדי כך שכולם הסתופפו לו ונטפלו לו: מגיד משנה, כשהרמב"ם הוא המגיד הראשי; כסף משנה, כשהרמב"ם הוא הלחם העיקרי; מרכבת המשנה, שער המלך, משנה למלך, ועוד.

ג. מעלותיו של מפעל הר"י קאפח

נוכל להתייחס למעלותיו של מפעלו של הר"י קאפח על משנה תורה להרמב"ם כדרך שאמרנו בהגדה של פסח: כמה מעלות טובות כפולות ומכופלות עשה לנו הר"י קאפח במפעלו זה.

אילו רק הגיה לנו את משנה תורה ולא ביאר לנו, דיינו.

אילו הגיהו וביארו לנו על ידי דברי הרמב"ם, דיינו.

אילו הגיהו וביארו לנו על ידי דברי הרמב"ם ועל ידי חכמי תימן, דיינו.

אילו ביארו לנו על ידי עצמו, וגם הביא לנו ילקוט פירושים, דיינו.

על אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכופלה שגם הגיהו, וגם ביארו, וגם אסף את הפירושים שנכתבו על הרמב"ם.

אולם עיקר הודאתנו היא לקב"ה.

אילו עשה לנו הקב"ה את משה רבינו (=כלשון הרמב"ם על משה), ולא עשה לנו את משה בן מימון, דיינו.

אילו עשה לנו גם את משה בן מימון, שסיכם את כל התורה כולה, שבע"פ ושכתב, במשנה תורה, ולא עשה לנו את הר"י קאפח לבארו, דיינו.

על אחת כמה וכמה, שה' עשה לנו את משה רבינו ועשה לנו את משה בן מימון ועשה לנו את הר"י קאפח, לבאר את תורתם, ולפיכך נאמר לפניו – הללויה.